

Recenzje

Gabriela Zbirohowska-Kościa

***Architecture and Pilgrimage 1000–1500. Southern Europe and Beyond,*
ed. by P. Davies, D. Howard, W. Pullan, Farnham 2013**

Zagadnienie architektury jest nierozzerwalnie związane z fenomenem pielgrzymowania. W okresie średniowiecza wznoszono wiele nowych zespołów pielgrzymkowych, a także przebudowywano i rozbudowywano już istniejące w celu pomieszczenia narastającej liczby pątników. Były to kwestie nie tylko akomodacji, lecz również inwestycji. Pozyskane od przybyszy środki pieniężne przeznaczano na utrzymywanie danej budowli – równocześnie propagowano działalność poszczególnych ośrodków oraz rozwijano kult utożsamianych z nimi postaci świętych. Przybytki jako takie ofiarowały też schronienie dla wiernych (gościńce, szpitale, przytułki), tam pielgrzymi mogli odpocząć i nabrać sił do dalszej wyprawy.

Bogato zdobione kaplice, ołtarze i krypty stanowiły odpowiednią oprawę dla cennych relikwii oraz cudownych wizerunków, którym pielgrzymi oddawali cześć. Przepięknie aurą mistycznego sacrum świątynie były ostatecznym celem pątników, a także swoistym wynagrodzeniem za długą, żmudną, pełną niebezpieczeństw wędrówkę oraz wszelkie wyrzeczenia z nią związane.

Wydana w 2013 r. praca zbiorowa pt. *Architecture and Pilgrimage: 1000–1500. Southern Europe and Beyond* pod redakcją Paula Daviesa, Deborah Howard oraz Wendy Pullan jest zbiorem dziewięciu esejów, przybliżających nam wieloaspektowy problem powiązania tradycji pątniczej z architekturą. Jak zaznaczają sami autorzy, tematowi poświęcono do tej pory stosunkowo niewiele badań – głównie skupiano się na roli samej architektury. Książka ta jest próbą znacznie szerszego spojrzenia na ową dziedzinę oraz jej znaczący wpływ na kształtowanie się fenomenu pielgrzymowania.

Publikacja stanowi syntezę badań podjętych przez międzynarodową grupę uczonych. Poruszane w książce zagadnienia dotyczą okresu od dojrzałego średniowiecza po początki czasów nowożytnych; skupiają się na problemie pielgrzymowania i architektury m.in. w kontekście ówczesnej dewocji, topografii i kultu relikwii, wskazując także na wieloaspektowy charakter pielgrzymki jako wędrówki do miejsca świętego. Zakres badań obejmuje głównie obszar południowej Europy, ze szczególnym uwzględnieniem terenów Italii. Jaka była rola architektury i jej wyposażenia w kontekście pielgrzymowania? Jaka miała siłę przekazu, jak ją percypowano? Jaki wpływ wywierała na kształtowanie się wrażliwości i pobożności wiernych? Na te i inne pytania starają się odpowiedzieć autorzy.

Książka składa się z dwóch głównych części. Pierwsza, zawierająca cztery rozdziały, poświęcona jest problemom pielgrzymowania i architektury obszaru śródziemnomorskiego, druga, obejmująca pięć rozdziałów, koncentruje się na terenie Italii. Wstęp po-

przedzony jest spisem treści i ilustracji, krótką notką na temat autorów oraz podziękowaniem. Całość wieńczy komentarz podsumowujący autorstwa Herberta Kesslera, bibliografia, indeks osób oraz miejsc. Wszystkie teksty opatrzone są materiałem wizualnym, na który składa się łącznie 79 czarno-białych zdjęć.

* * *

Omawiana publikacja jest w zasadzie pierwszym szerszym opracowaniem poświęconym zagadnieniu architektury i tradycji pątniczej okresu dojrzałego i późnego średnio-wiecza oraz wczesnego okresu epoki nowożytnej. Jednym z jej założeń jest próba analizy różnego rodzaju zjawisk i problemów, tudzież znalezienia odpowiedzi na pytania, które do tej pory pozostawały niejako poza marginesem zainteresowań innych badaczy. Rozbudowany, opatrzone podrozdziałami wstęp autorstwa Daviesa i Howard stanowi wyczerpujące wprowadzenie w omawianą tematykę – przybliża samą ideę pielgrzymowania i związane z nią problemy (szlaki pielgrzymkowe, kult relikwii i obrazów, pobudki religijne). Autorzy kładą szczególny nacisk na kluczową rolę obiektów architektonicznych, podkreślając, iż badania nad nimi są niezbędne dla zrozumienia fenomenu pątnictwa.

Książka ta prezentuje bogate spektrum zagadnień; sam temat architektury i pielgrzymowania stanowi także punkt wyjścia dla innych rozważań, m.in. nad problemem pobożności, praktyk religijnych oraz kwestią percypowania i recypowania rozmaitych dzieł sztuki (dydaktyczno-moralizująca rola fresków, kult relikwii i cudownych wizerunków). Każdy z esejów stanowi zwartą, zamkniętą w sobie całość – koncentruje się na wybranym problemie i omawia jego różne aspekty (Wenecja jako nowa Jerozolima, geneza i ikonografia Jakubowych muszli pielgrzymich, problematyka kultu ikon, tradycja pielgrzymowania w Bizancjum).

Autorzy wykazują dużą wprawę w analizie i wykorzystywaniu dostępnych źródeł, zachęcając czytelnika do głębszej refleksji nad poszczególnymi zagadnieniami, podejmują także próby polemizowania z dotychczasowymi teoriami i założeniami. Unikają jednak wysnuwania pochopnych wniosków – ich hipotezy formułowane są z dużą dozą ostrożności.

Pod względem rzetelności warsztatu badawczego oraz metodologii wyróżnić należy m.in. artykuł Paula Daviesa, autora licznych publikacji poświęconych zagadnieniom architektury włoskiego renesansu. W swoim esej pt. *Likeness in Italian Renaissance Pilgrimage Architecture* badacz porusza problem naśladownictwa i imitacji w architekturze. Punktem wyjścia dla jego rozważań jest para piętnastowiecznych tabernakulów z sanktuariów Santa Maria Impruneta oraz Santa Annunziata we Florencji. Davies zaleca ostrożność w powiązywaniu aktu naśladownictwa z wpływami artystycznymi. Zdaniem autora zjawisko to nie zawsze powinno być postrzegane w kontekście inspiracji innymi wzorcami.

W przypadku dwóch analizowanych przez niego tabernakulów jest to przede wszystkim chęć podkreślenia przynależności do danego regionu (Florencja) oraz akt utożsamiania się z innym, znaczącym przybytkiem i jego aurą poprzez zastosowanie podobnej formy architektonicznej. Davies prowadzi swój wywód w sposób wystarczająco intrygujący

i przekonujący, prowokuje czytelnika do refleksji i szerszego, krytycznego spojrzenia na dotychczasowe teorie i poglądy. Warto również zwrócić uwagę na przemyślane operowanie materiałem ilustracyjnym – zdjęcia planów, fasad i tabernakulów zestawione ze sobą na zasadzie analogii i porównań stanowią klarowne, wizualne dopełnienie wywodów autora.

Esej Avinoama Shalema *The Four Faces of the Ka'ba in Mecca* koncentruje się na wybranym aspekcie architektury i pielgrzymowania na terenie Bliskiego Wschodu. Za główny materiał źródłowy posłużyły autorowi bogate w szczegóły, dość wyczerpujące relacje średniowiecznego arabskiego podróżnika, poety i geografę Ibn Jubayra, który wyruszył z Granady z pielgrzymką do Mekki i Medyny. Badacz poddaje analizie m.in. kubiczną bryłę Al-Kaba w Mekce, najsłynniejszego sanktuarium islamu. Podejmuje próbę jej interpretacji jako dokładnie przemyślanej koncepcji przestrzeni architektonicznej (porównanie struktury Ka'ba do budowli z „czterema mihrabami”, nadanie idei mihrabu nowego, szerszego wymiaru).

Wywody Shalema podparte są solidnie przeanalizowanym materiałem źródłowym. Autor dokonuje selekcji poszczególnych fragmentów z zapisków, zaopatrując je własnymi komentarzami i spostrzeżeniami. Rzucają one nowe spojrzenie m.in. na rolę i symbolikę omawianego obiektu, który swoją formą i zawartymi w niej elementami miał pobudzać wrażenia zmysłowe pielgrzymów oraz dostarczać im bogatych doświadczeń wizualnych; samo przebywanie we wnętrzu było, jak sugeruje Shalem, „duchową podróżą” do korzeni i narodzin religii islamu.

Poświęcony ikonografii i symbolice muszli pielgrzymiej esej Wendy Pullan *Tracking the Habitual: Observations on the Pilgrim's Shell* jest na dobrą sprawę jedynym artykułem odbiegającym od tematu relacji pielgrzymowania i architektury. Autorka skupia się za to na analizie jednego z kluczowych motywów-symboli pielgrzymek chrześcijańskich. Wychodząc od krótkiego zarysu dziejów muszli pielgrzymiej, Pullan wyodrębnia jej dwa różne „oblicza”: jako szeroko rozpowszechnionego, owianego legendami, pojawiającego się w rozmaitych kontekstach i połączeniach motywu-ornamentu, nierozzerwalnie związanego z tradycją pątnictwa, oraz jako symbolu „regeneracji-odrodzenia” – autorka zwraca w tym miejscu uwagę na wyraźne konotacje muszli pielgrzymiej z motywem muszli Wenus, opierając się na wybranych przykładach z antycznej sztuki funeralnej (datowana na IV w. przed Chrystusem grecka urna pogrzebowa z Olintu z przedstawieniem bogini wyłaniającej się z muszli; rzymskie sarkofagi, często z samodzielnie występującym motywem muszli). Obiekty architektoniczne są tu wzmiankowane okazjonalnie. Muszla Jakubowa jest *de facto* jednym z najpopularniejszych motywów związanych z kulturą pątnictwa – w związku z tym pochylenie się nad owym problemem oraz poświęcenie mu osobnego artykułu jest wyborem jak najbardziej słusznym i uzasadnionym. Sam tekst zyskuje dodatkowo na wielopłaszczyznowym ujęciu zagadnienia.

Do wad książki należy bez wątpienia zaliczyć czarno-białe ilustracje. Jest to mankament dość uciążliwy, szczególnie ze względu na fakt, iż omawiana pozycja porusza m.in. problem percepcji, postrzegania świata zmysłami oraz oddziaływania sztuki na widza. Zawarte w książce zdjęcia odznaczają się co prawda wysoką jakością, mimo to ich achro-

matyzm stanowi dość zgrzytliwy kontrast z bogatymi opisami poszczególnych fresków, kaplic i innych zabytków.

Kolejnym, dosyć mocno rzucającym się w oczy niedociągnięciem, jest brak zastosowania jednolitej, konsekwentnej struktury tekstu w artykułach. Partie tekstu niektórych esejów opatrzone są dodatkowymi podrozdziałami opisującymi konkretną problematykę. Jednak nie wszyscy autorzy zdecydowali się na ten zabieg. To samo dotyczy podsumowań będących zwartą syntezą tez, hipotez i wniosków badaczy. Ich zastosowanie byłoby wskazane, zwłaszcza w przypadku zagadnień rozbudowanych, gdzie słowo końcowe porządkuje, wyszczególnia i utrwała najważniejsze poruszone w tekście aspekty. Spośród wszystkich esejów tylko jeden (*Icons in the air: New Settings for the Sacred in Medieval Rome Claudii Borgii*) dysponuje dodatkowymi notatkami na temat opisywanych zabytków.

* * *

Abstrahując od wcześniej wymienionych niedociągnięć, książka *Architecture and Pilgrimage 1000-1500. Southern Europe and Beyond* jest pozycją zdecydowanie godną polecenia, m.in. ze względu na jej „świeże”, odkrywcze spojrzenie, wieloaspektowy charakter zagadnień oraz dobre przygotowanie merytoryczno-metodyczne. Pozycja ta nie jest jednak w stanie wyczerpać tak złożonego tematu. Można się zatem spodziewać, iż pewna część zawartych w niej sugestii i hipotez ulegnie rozwinięciu bądź też zostanie zweryfikowana przez przyszłe badania. Mimo to może ona z całą pewnością posłużyć za solidną bazę i inspirację do dalszych rozważań nad tematyką architektury i pielgrzymowania w okresie średniowiecza i wczesnej nowożytności.

Poprzez zastosowanie formy eseju książka zyskuje na atrakcyjności. Nie jest to suche odtwarzanie, kompilowanie i powielanie poczynionych wcześniej badań. Autorzy podejmują próbę zmierzenia się z różnymi zagadnieniami z innej perspektywy. Można zatem z czystym sumieniem uznać tę pozycję za obowiązkową dla wszystkich badaczy zajmujących się problematyką pątnictwa oraz jego świadectwem kulturowo-materialnym.